

Socialnyje aspekty formirovanija novych popolnėnij rabočego klassa — tendenciji, problemy, opyt (Sociální aspekty formování nových generací dělnické třídy — tendence, problémy, zkušenosti)*)

Budapešť, Institut společenských věd při ÚV MSDS 1985, 421 s.

Práce problémových komisí mnohostranné spolupráce akademií věd socialistických zemí a jejich pracovních skupin má již mnohaletou tradici a úspěšně přispívá k účinné komunikaci výzkumných pracovníků různých ústavů a vysokých škol jednotlivých socialistických zemí. Také recenzovaná publikace je výsledkem práce 3. pracovní skupiny *Mládež a dělnická třída*, která je součástí 5. problémové komise (zastoupení jsou v ní vědci z SSSR, ČSSR, BLR, MLR, NDR a PLR). Jedná se tedy o kolektivní monografii zpracovanou v 7. pětiletku na základě mezinárodního výzkumného projektu „Sociální aspekty formování nových generací dělnické třídy“. Jejimi hlavními redaktory jsou V. Šubkin z Ústavu mezinárodního dělnického hnutí AV SSSR a E. Andics z Vysoké školy politické při ÚV MSDS v Budapešti.

Problematika mladé generace a dělnické mládeže zvláště, tak jak je analyzována v recenzované publikaci, je v současné době velmi aktuální. Autoři si stanovili náročný úkol — analyzovat jednotlivé oblasti významné pro utváření a začleňování mládeže do pracovního procesu a přinést souhrn poznatků, zkušeností a námětů pro decizní orgány při koncipování mládežnické politiky. V publikaci se proto zabývají následujícími okruhy problémů:

- sociálními a demografickými otázkami výběru profesí
- reprodukcí sociální struktury mládeže
- sociálně profesním postavením pracující mládeže
- úlohou vzdělání při formování nových generací dělnické třídy
- sociálně ekonomickými problémy a problémy životního způsobu
- otázkami přípravy mladé dělnické třídy v podmínkách vědeckotechnické revoluce.

Mladá generace vstupuje dnes do pracovního procesu ve velmi složitém a dynamickém období. Dochází k aktivizaci militaristických sil ve světě, hrozí jaderná válka, rozvíjí se vědeckotechnický pokrok a systémy masové komunikace, mění se hodnotové systémy obyvatel atd. To vše se týká mládeže, to vše ovlivňuje její současný život. Autoři monografie zdůrazňují hlavní rozpory, s nimiž se mladí lidé setkávají na začátku své životní cesty. Stručně je můžeme shrnout takto: jedná se o rozpory mezi objektivními potřebami národního hospodářství v oblasti kádrové politiky a mezi specifickými orientacemi mládeže, mezi rostoucí urbanizací a potřebami zemědělství.

Velký teoretický i praktický význam má vytváření optimálního vztahu mezi objektivními potřebami společnosti v oblasti pracovních sil a profesními plány mladých lidí, kteří vstupují do pracovního života. V různých etapách rozvoje ekonomiky se potřeby společnosti v oblasti pracovních sil v jednotlivých profesích mění. Současné se však mění i profesní sklony mladé generace. Přitom se obě změny odehrávají v různých časových horizontech a různým tempem. Změny v odvětvové struktuře, vliv zavádění nové techniky a technologie nevytvářejí pouze nové profese a specializace, ale mění současně i kvantitativní vztahy v profesní struktuře. A všechny tyto změny jsou určovány zákonitostmi ekonomického rozvoje.

Na základě výše uvedených stručných východisek autoři dále analyzují profesní tužby a orientace mladých lidí. Zdůrazňují, že profesní orientace se mění působením specifického komplexu faktorů — blíže viz první kapitola monografie *Sociální a demografické problémy výběru profesí* (autoři: V. Šubkin, V. Pereveděncev, G. Čeredničenkova, T. Babuštinová). Společnost dlouhodobě usiluje o vytváření optimálních vztahů mezi strukturou potřeb společnosti a mezi strukturou profesních zájmů mládeže. Snaží se orientovat profesní tužby mládeže na reálné potřeby společnosti — například cestou postupného přizpůsobování struktury volných míst struktuře sklonů a zájmů obyvatel. Zespoločnění výrobních prostředků a plánování národního hospodářství vytváří možnosti takových uvědomělých a plánovitých změn struktury společenské dělby práce. Ale na druhé straně, jak autoři správně poukazují, objektivní zákonitosti rozvoje ekonomiky podmiňují okruh a intenzitu možností tohoto působení. Ze společenského hlediska ovlivňuje výběr profese produktivitu práce,

*) Publikace současně vyšla v anglické verzi pod názvem *Social Problems of the Young Generation Today*. Institut of Youth Studies Sofia 1986, edited by Konstantin Gospodinov. Toto první vydání je zkrácenou verzí recenzované monografie, má 187 stran. Přípravuje se i druhé vydání v rozsahu cca 400 stran.

rozvoj ekonomiky, vědy, kultury, míry migrace a fluktuace pracovních sil, efektivitu využití intelektuálního potenciálu země atd.

Jaké jsou limity výběru profesí? Některé typy prací vyžadují čistě fyzickou práci, kterou nelze zatím likvidovat. Také monotónnost, vysoká intenzita práce, vysoká fyzická námaha jsou častými příčinami toho, že mládež už v těchto profesích fyzické práce vyučená odchází k jiným profesím. Dalšími limity výběru je vzrůstající úloha systému vzdělání, osobnostní a morální limity. Celkově lze říci, že rozvoj výrobních sil společnosti je nezbytnou podmínkou rozšíření svobody výběru profese.

Autoři pak na příkladu situace v SSSR na časové řadě 1960–1983 analyzují demografický vývoj a strukturu národního hospodářství jako významné faktory působící při vytváření profesní struktury. Velmi podnětná je část o procesech a výsledcích formování subjektivních představ o společnosti a světu práce, která vychází z bohatého empirického materiálu.

Ukazuje se, že struktura profesních sklonů mládeže jakoby byla orientována spíše na vysoce prestižní profese, než na takové profese, které jsou nezbytné pro fungování celého národohospodářského komplexu, ale nejsou mezi mládeží příliš populární. Mladí preferují práci tvořivou, s bohatým obsahem práce, profese spojené se složitou technikou, v podstatě profese odpovídající potřebám zralé socialistické společnosti. Potřeba takových profesí je ovšem zatím v jednotlivých odvětvích ohraničena.

Autoři potom rozebírají hlavní faktory ovlivňující profesní orientaci mladého člověka, jako jsou: rodina, škola, přátelé a vrstevníci, prostředky masové komunikace, společnost jako celek. Výjimečnou úlohu v tomto směru hraje rodina, je však žádoucí posilovat formativní vliv školy, což je úkol složitý a nesnadný. Situace ve všech srovnávaných socialistických zemích je obdobná, snad s výjimkou NDR, kde v praxi školy je dobře rozpracována i realizována metodika formování profesní orientace mládeže.

Druhá kapitola monografie se zabývá otázkami *reprodukce sociální struktury mládeže* (autoři: P. Sak, J. Hudeček, H. Jeřábek). Autoři sledují formování sociální struktury mládeže v průmyslu socialistických zemí, a to prostřednictvím mezigeneračních změn v charakteru práce a kvalifikace. Toto formování se uskutečňuje — při určujícím působení socialistických výrobních vztahů — v procesu překonávání staré dělby práce, rozdílů mezi prací fyzickou a duševní i rozdílů mezi městem a venkovem atd.

Otázky formování sociální struktury jsou analyzovány i z hlediska změn v účasti mladých lidí na politickém a veřejném životě. Základní osou reprodukčních procesů, na nichž se mládež podílí, jsou procesy sbližování tříd a sociálních skupin.

U mladé generace pracujících v průmyslu se projevují tendence přechodu od práce fyzické k práci duševní a od práce málo kvalifikované k práci s vyšší kvalifikací. Tyto změny se v závislosti na délce praxe odehrávají rychleji než změny v odvětvové struktuře současné mladé generace, v příslušnosti k vlastnickému sektoru a v postavení v řízení. Autoři rovněž charakterizují hluboké přeměny v ekonomické a sociální oblasti jednotlivých socialistických zemí. Proměnila se odvětvová struktura, vzdělanostní struktura, v souvislosti s vědeckotechnickým rozvojem dochází k výrazným proměnám v charakteru a obsahu práce. Typickým jevem ve všech evropských socialistických zemích je široké zapojení žen do pracovního procesu. Podrobně jsou analyzovány i mechanismy přeměn sociální struktury československé mládeže. Závěrečná část kapitoly je věnována otázkám změn sociálních a demografických charakteristik mladých manželských párů.

Třetí kapitola se zabývá *sociálně profesním postavením mládeže* (autor: Z. Koselová). V její první části jsou popisovány makro a mikrosociální aspekty podmíněnosti sociálně profesního postavení, a to na základě statistických dat o zaměstnanosti v jednotlivých odvětvích, vzdělanostní struktury, podílech městského a venkovského obyvatelstva atd. Zdá se, že záběr problematiky je v tomto směru příliš extenzivní a analýza uvedených dat zůstává dosti na povrchu. Jako důležitý ukazatel profesní pozice je zde správně uváděn charakter podmínek práce mládeže ve srovnání s podmínkami práce dospělých. Jedním z řady kritérií sociálně profesního postavení je i stupeň využívání získaného vzdělání. Tento problém je zde ke škodě věci popisován pouze na základě údajů z PLR a MLR.

Podstatná část třetí kapitoly je věnována problému sociálně profesní adaptace, která je analyzována na základě dat z výzkumu *Životní dráhy mládeže*. Ukazuje se, že stabilita pracovních míst mládeže je ve srovnávaných zemích nejvyšší v ČSSR a PLR, v MLR a SSSR nejnižší. Situace je však diferencována podle odvětví — například v SSSR jsou nejstabilnější profese skupiny ve sféře služeb a v lehkém průmyslu, nejméně stabilní v dopravě. Diferenciačním faktorem profesní adaptace je i stupeň kvalifikace. V ČSSR jsou například nejméně stabilní nízko kvalifikovaní pracovníci, nejvíce stabilizovaní jsou dělníci a odborní pracovníci s vyšším stupněm

vzdělání; obdobná je situace v PLR a MLR. Zajímavý rozbor je uváděn v souvislosti se stupněm identifikace mladého pracovníka s profesí. Nejvyšší je opět u dělníků v ČSSR a PLR; mladé ženy jsou ve všech šesti srovnávaných evropských socialistických zemích (snad s výjimkou polských žen) méně spokojeny s vykonávanou profesí. Stupeň identifikace s profesí je silně diferencován také podle odvětví.

Přínosem k řešení problematiky změn v obsahu a charakteru práce je další část třetí kapitoly – o specifické profesních otázkách mládeže. Na základě subjektivní reflexe práce, jejího obsahu, je uváděna hierarchie požadavků na práci: na prvním místě je požadavek mít zajímavou práci, dále pak práci dobře zaplacenou, práci odpovídající schopnostem pracovníka i práci společensky užitečnou a prospěšnou. Ve všech srovnávaných zemích je s vyšším stupněm vzdělání kladen větší důraz právě na výše uvedené vlastnosti práce.

Celkově se ukazuje, že mládež má velký fyzický i intelektuální potenciál, který ne vždy je plně a racionálně využíván. Procesy sociálně profesní adaptace mládeže přitom nezávisí jenom na sociálně demografických faktorech: jsou determinovány především organizačně technickými podmínkami a celkovým klimatem či atmosférou pracovního místa. Skutečnost, že výzkumy odhalily poměrně nízký stupeň identifikace mladých lidí s vykonávanou profesí i nízký podíl plně spokojených s prací, ukazuje na nedostatečné rozvinutí procesů adaptace. Na druhé straně výzkumy prokázaly, že vzniká nový typ pracovníka, který přináší do pracovního prostředí nové hodnoty, usiluje nejenom o získání zajímavé a dobře placené práce, ale i o rozšiřování svého podílu v procesu řízení a rozhodování, ve zvyšování své odpovědnosti v podniku.

Čtvrtá kapitola monografie je věnována *úloze vzdělání v procesu formování nových pokolení dělnické třídy* (autoři: K. Gospodinov, M. Slivkovová, E. Kiněvová, L. Jordanová). Rostoucí úloha vzdělání v období vědeckotechnického rozvoje je zde analyzována v souvislosti s celkovými tendencemi současného rozvoje vzdělání – jeho demokratizací, modernizací, zesílením jeho vazby s výrobní sférou. Nejobecnější tendencí rozvoje vzdělání v polovině osmdesátých let a dále pak v devadesátých letech je snaha vybudovat strategii a politiku v oblasti vzdělání, a to v souladu s potřebami současnosti i budoucnosti, o čemž svědčí postupné reformy v systému vzdělání v jednotlivých zemích.

Podstatnou část této kapitoly tvoří detailní rozbor statistických ukazatelů vzdělanostních soustav srovnávaných zemí. Autoři zdůrazňují, že ve struktuře vzdělání se odrážejí ekonomické a demografické procesy, tradice i inovace ve vzdělanostní sféře a také tendence i móda ve vztahu ke vzdělání. Je zřejmé, že z hlediska vzdělání je charakter dnešní mládeže stále více určený lidmi se středním a vysokoškolským vzděláním. To platí i pro novou generaci dělnické třídy.

Podrobně je zde zkoumán vliv vzdělání na procesy začleňování mládeže do pracovního procesu a její adaptace. Z hlediska využitelnosti v mládežnické politice je zajímavá závěrečná část čtvrté kapitoly o ekonomických potřebách společnosti a potřebách vzdělání mládeže. V socialistické společnosti, v níž probíhá současný proces vědeckotechnického rozvoje a demokratizace života, vzniká nutnost regulace rozporů, které zákonitě vznikají. Jádrem rozporu je zde v realizaci ekonomické potřeby společnosti a profesní orientace mládeže, tedy rozporu mezi objektivními potřebami společnosti a subjektivními potřebami mladých lidí.

Pátá kapitola, *Sociálně ekonomické problémy a problémy životního způsobu mládeže*, je zpracována převážně na základě údajů ze statistik a výzkumů realizovaných v Maďarsku (autoři: E. Andics, Z. Bekes, J. Charča). Jsou zde vymezeny hlavní ukazatele materiálních podmínek života mládeže. Zajímavá, ale z hlediska teoreticko-metodologického přístupu k řešení úlohy o sociální reprodukci diskutabilní, je část o reprodukci sociálních rozdílů mezi mladou generací. Autoři zdůrazňují, že „materiální podmínky a životní šance v širokém smyslu jsou diferencovány i v mnoha reprodukčních vztazích“. Hovoří o tzv. problému nerovnosti šancí a upozorňují, že „existence nerovnosti šancí u mládeže a jejich reprodukce není na jistém stupni nezbytností a také ne vždy vede ke společenskému napětí. Jde však o to, že nespokojenost s daným stavem v některých sférách života mládeže vede ke kompenzaci v jiných sférách života“.

Rozdíly v oblasti materiálních a životních podmínek mohou být i stimulem ke zvyšování společenské aktivity zainteresovaných skupin. Na příkladu MLR jsou potom uváděny problémy některých skupin mládeže z hlediska sociální politiky. „Skupiny, které mají nejvíce i nejméně příznivé podmínky, jsou také z mobilityního hlediska uzavřeny, ale skupiny se středně příznivými podmínkami mají větší šanci vertikální mobility.“

„...uzavřenost některých vrstev zvláště nepříznivě působí na mladé lidi, kteří

mají vyšší vzdělání; výsledkem je, že nerovnost šancí přechodu do skupiny inteligence u části této skupiny mladé generace narůstá.“ Akceptovatelný je závěr, že v mládežnické politice se proto musí prosazovat nové směry, tzn. diferencovaný přístup k jednotlivým skupinám mládeže (skutečností však je, že diferencovaný přístup není dosud plně uplatňován).

Autoři uvádějí, že za poslední tři desetiletí se dynamický rozvoj systému vzdělání a kultury stal významným faktorem sblížení tříd a sociálních vrstev i kulturního vzestupu širokých mas. Na příkladu situace v MLR dokumentují, že existující rozdíly mezi vrstvami se odrážejí i v šancích na získání takových profesí, které zabezpečují nejvyšší příjmy a lepší kulturní podmínky. Tento handicap mají hlavně děti, jejichž rodiče nemají odbornou kvalifikaci.

Závěrem kapitoly se zdůrazňuje, že před mládežnickou politikou v MLR stojí řada úkolů, a to nejen s cílem kompenzovat nevyhovující sociální postavení některých skupin mládeže, ale také zmenšovat tendence reprodukce těchto negativních momentů.

Šestá, závěrečná kapitola monografie je věnována *sociálně politickým otázkám formování nových generací dělnické třídy v podmínkách vědeckotechnického rozvoje* (autorský kolektiv vedl W. Gerth). Jsou zde rozpracovány hlavní strategické úkoly při přípravě nových generací dělnické třídy (tato příprava je chápána jako nejdůležitější úloha všech zemí socialistického společenství), a to: 1) příprava nové směny dělnické třídy v tom směru, aby byla schopna ochraňovat a rozvíjet to, co již bylo v třídním boji vybojováno, 2) bezprostřední účast mládeže při řešení odpovědných úkolů v současném procesu budování rozvinuté socialistické společnosti, 3) cílevědomé formování této nové směny vzhledem k potřebám budoucnosti. Klíčovým problémem dalšího budování a zdokonalování rozvinuté socialistické společnosti je zabezpečení organického spojení předností socialismu s vymoženostmi vědeckotechnické revoluce a to cestou široké intenzifikace národního hospodářství.

V závěru monografie je uveden přehled o *zkušenostech socialistických zemí v realizaci aktivní demografické politiky* (zpracovala jej T. Žilkinová).

Lze konstatovat, že mezinárodní výzkumný projekt *Sociální aspekty formování nových generací dělnické třídy* přinesl řadu nových poznatků a závažných zjištění o problémech dělnické mládeže, ale i mládeže ostatních sociálních skupin, která vstupuje do samostatného pracovního života. V kolektivní monografii jsou představeny i mnohotvárné a bohaté zkušenosti z řešení těchto otázek v různých zemích, současně však i ostrost a rozpornost těchto problémů v podmínkách současného vědeckotechnického rozvoje, nutnost dalšího konkrétního poznání obecného i zvláštního v rozvoji mladé generace.

V etapě intenzivního rozvoje socialistické ekonomiky se musí uplatňovat nové přístupy v řešení rozporů mezi potřebami společnosti a zájmy jednotlivců. V podmínkách reálného socialismu se rozpory mezi potřebami společnosti a profesními zájmy mládeže nezmenšují, ale přecházejí v moment rozvoje, pohybu vpřed. Vědeckotechnický rozvoj totiž radikálně mění strukturu společenské dělby práce i potřeby národního hospodářství v oblasti pracovních sil. To se také výrazně odráží v životních drahách mládeže, ve formování nových pokolení dělnické třídy, v jejím začleňování do pracovního procesu. Zkušenosti z ekonomického rozvoje některých socialistických zemí ukazují, že nízké tempo technického rozvoje nedostatečně zvyšuje potřeby vysoce kvalifikovaných pracovních sil. V osmdesátých letech se také objevily nové jevy, které ukazují postavení mládeže z jiného pohledu a které mají důležitý význam pro chápání některých perspektivních problémů. V publikaci je proto zdůrazňována nutnost diferencovaného přístupu k mladé generaci.

Recenzovaná práce se v podstatě zabývá třemi základními oblastmi nebo funkcemi mládeže ve společnosti: 1) její účastí v procesech materiální reprodukce společnosti, 2) účastí v procesu osvojení a reprodukce duchovních hodnot a znalostí, 3) účastí na reprodukci obyvatelstva.

Jinými slovy — zabývá se *funkcemi učení, práce a rození a výchovy dětí*. Mezi nimi existují těsné vztahy; každá z těchto funkcí ohraničuje dvě další. Úloha tkví v tom, najít metody optimalizace, sladění těchto funkcí. Přitom je zřejmé, že každá nová generace má svoji neopakovatelnou zkušenost, své problémy, konflikty v procesu začátku samostatného života a profesní kariéry.

Autoři kolektivní monografie udělali další krok kupředu v poznávání výše uvedených základních funkcí mládeže ve společnosti a odhalili řadu jejich zvláštností. Práce má současně prognostický charakter, protože podle toho, jaká je dnešní mládež, usuzujeme i o budoucí společnosti.

Jaroslav Hudeček